
Škála měřící intenzitu neklinického narcismu: konstrukce a zjištění*

FRANTIŠEK BARTOŠ**

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

A Scale Measuring the Intensity of Nonclinical Narcissism: Construction and Findings

Abstract: The article informs readers about the construction of a test of narcissism and associated phenomena. The author developed a scale based on a definition from the American Psychiatric Association (DSM IV-TR) and it is intended for use in standardised sociological surveys of non-clinical populations. The author tested it in two surveys: a pilot survey (N=141, snowball sampling) and in a representative survey of the Czech Republic (N=1081, quota sampling). The resulting parameters (17 items, the common factor exhausts 47% of the variance, Cronbach's $\alpha = 0,926$) indicate that the test is more reliable than other instruments used to date (NPI, NPI-16) and owing to its smaller scope is also easy to use in questionnaire surveys. Intensive questioning confirmed the scale's validity and produced results that correspond with the findings of psychologists focusing on this issue. The author inductively arrived at an auxiliary typology of narcissism. In the text he distinguishes between voluntary and involuntary narcissists, the characteristics of which are described in literature published to date. The findings presented in the article support the view of cognitive psychologists (e.g. J. Beck) who interpret narcissism as a 'defective cognitive scheme'. However, given the scope of the phenomenon measured in the Czech Republic (narcissistic features can be observed approximately from the eighth decile), narcissism cannot still be viewed as just a marginal and pathological phenomenon. On the contrary, it is necessary to approach it as a phenomenon that has a strong social aspect and also plays a significant role in how modern society functions. In the Czech population narcissistic features are most often observed among the young generation (aged 18–29), childless, singles and people living in communities with more than 5000 inhabitants. As well as identifying narcissism as a socio-cultural phenomenon the article also demonstrates the relationship between the observed phenomenon and homosexuality.

Keywords: narcissism, scale, social changes, culture, identity, homosexuality.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2010, Vol. 46, No. 1: 101–124

* Chtěl bych poděkovat svému školiteli doc. PhDr. Jiřímu Buriánkovi, CSc., za projevenou důvěru a podporu, bez které by k aplikaci škály na reprezentativním vzorku patrně nedošlo.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. František Bartoš, katedra sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celená 20, Praha 1, 116 42 anebo STEM, Sabibova 3, Praha 3, 130 02, e-mail: lemmiel@seznam.cz.

Přestože téma narcismu není nikterak nové a v posledních desetiletích jím mnozí sociologové vysvětlují řadu aktuálních společenských jevů, nebyla narcismu v české sociologii doposud věnována systematická pozornost. Předkládaný článek seznamuje čtenáře s dosavadním vývojem teorií a výzkumů narcismu a nabízí i vlastní sociologické a empirické uchopení této problematiky. Text odhaluje průběh konstrukce vlastní škály narcismu a aplikaci testu v reprezentativním šetření; současně i odkrývá rozsah a intenzitu sledovaného jevu v české populaci. Záměrem článku není však pouhá prezentace škály narcismu a jejích parametrů, ale i analýza vnitřní diferenciace sledovaného jevu a formulace potenciální příčiny zjištěné různorodosti.

Východiska zkoumání

Narcismus jako společensko-kulturní fenomén

Narcismus se v odborné literatuře začíná objevovat koncem 19. století, přičemž autory prvních koncepcí věnujících se tomuto jevu jsou lékaři a psychiatři [Ellis 1898; Näcke 1899]. Jejich teze následně inspirují Sigmunda Freuda, který roku 1914 vydává studii *K uvedení narcismu* (*Zur Einführung des Narzissmus, Jahrbuch des Psychoanalysis*) [Freud 1957].¹ Všichni autoři vycházející či se alespoň vymezující vůči Freudovi (např. Kohut, Kernberg, Horneyová a Fromm) se pak s problematikou narcismu musí nutně vypořádat. Počínaje 19. stoletím se tak právě zásluhou psychologů stává téma narcismu doménou humanitních oborů.

Následuje mírné opadnutí zájmu, které přerušuje až období po druhé světové válce, kdy se psychologové a psychiatři začínají narcismem opětovně výrazněji zabývat. Příčinou této skutečnosti jsou měnící se problémy, s nimiž za nimi docházejí jejich klienti. Namísto pacientů trpících tenzí, neklidem, úzkostí a nutkáním je totiž nově navštěvují lidé s poruchami souvisejícími spíše se slabým pocitem sebe sama. Extrémně punitivní a nekompromisní svědomí vedoucí ke „klasickým“ neurózám 19. století (hysterii, fobiím a obsesi) tak postupně nahrazuje slabě internalizovaný morální kodex, prázdnota vztahového života, povin-

¹ Freud narcismus již neinterpretuje v perspektivě sexuologické (jako Ellis a Näcke), nýbrž zcela nově z pohledu psychologie. Zmíněný jev pak definuje jako sebelásku (Selbstliebe), a to ve smyslu vnímání sebe sama jako centra světa. Autor současně rozlišuje i dva typy narcismu: *primární* a *sekundární*. *Primární narcismus* je podle něj člověku zcela přirozený a každý z nás tak touto fází v dětství nutně prochází. Zmíněné období charakterizuje přesvědčení o vlastní všemocnosti, kterého se dítě vzdává v momentě, když si uvědomí, že své rodiče neovládá a je na nich naopak závislé. Dítě se tak nově začne emočně orientovat na rodiče, a nikoliv již na sebe. *Sekundárním narcismem* Freud označuje patologickou formu sledovaného jevu, při níž dítě své emoce směřuje i nadále pouze k sobě. Ke konstituci *sekundárního narcismu* dochází před třetím rokem a tento jev tak úzce souvisí s preoidipovskou fází dětství. Freud nicméně dochází k závěru, že i pokud je vývoj člověka normální, zůstává do jisté míry jedinec narcistický po celý svůj život [Freud 1919: 88–89].

nost úspěchu a dokonalosti a s tím spojená i vratká sebeúcta [Kohut 1971, 1978; Sennett 2002: 323–324; Lasch 1979: 88–89]. Téma narcismu se tímto – počínaje 60. lety 20. století – stává velice aktuálním a nově se objevuje i v pracích některých sociologů. Ti o narcismu začínají uvažovat jako o určitém historicko-sociálním typu osobnosti charakterizujícím soudobé západní společnosti.

Prvenství v publicitě narcismu jako kulturního fenoménu nelze upřít Christopheru Laschovi. Lasch sledováním transformace kultury Spojených států amerických po druhé světové válce dochází k přesvědčení, že zde začíná dominovat osobnostní typ shodný s klinickou definicí patologického narcismu. Narcistickou společnost pak charakterizuje specifickou motivací aktérů vycházející z jejich hédonismu a snahy dosáhnout materiálních statků, neboť právě tyto dva jevy ztělesňují hlavní ukazatele společenského postavení. Vysoce soutěživá, atomizovaná severoamerická společnost výrazně orientovaná na úspěch navíc vede jedince k osvojování si přemrštěných a nenaplnitelných ambicí. V důsledku této skutečnosti lidé sami sebe spíše očerňují a pohrdají sebou, než aby se milovali [Lasch 1979: 72]. Lasch tak nejenže vnímá americkou společnost té doby jako narcistickou, ale posouvá navíc i pojetí tohoto termínu od sebelásky spíše k určité sebeposedlosti.

Podobně jako Christopher Lasch dochází i Richard Sennett k přesvědčení, že narcismus ztělesňuje dominantní rys dnešní sekularizované kapitalistické společnosti. Právě kombinace kapitalismu a sekularizace vede člověka k pojetí sebe sama jako autora svého vlastního charakteru [Sennett 2002: 338]. K tématu narcismu se Sennett dostává prostřednictvím sledování jedné konkrétní společenské změny, a to přechodu ze života veřejného na život intimní. Upadající zájem o věci veřejné doprovázený expanzí celospolečenské posedlosti po individuálních pocitech pak mobilizuje kulturní narcismus [Sennett 2002: 326]. Narcismus autor vnímá jako nekončící touhu po vlastním uspokojení, přičemž tato touha paradoxně ono uspokojení současně i znemožňuje [Sennett 2002: 220] (konzumní trh neustále definuje nové cíle a potřeby, a člověk se tak nikdy necítí dostatečně saturován).

Na dílo Christopfera Lasche stejně jako i na dílo Richarda Sennetta navazuje francouzský myslitel Gilles Lipovetsky, který narcismus interpretuje jako nezbytnou strukturu tvořící postmoderní osobnost [Lipovetsky 2003: 73]. Tento nový *logický profil* vzniká „zkřížením hédonického individualistického trendu ve společnosti, podníceného světem předmětů a znaků, s trendem terapeutickým a psychologickým, vypracovaným na základě psychopatologického přístupu už v 19. století“ [Lipovetsky 2003: 74]. Narcismus tak umožňuje právě demokratizaci psychoanalýzy a personalizace činící z Já střed veškerého zájmu. Lipovetsky narcismus navíc charakterizuje pocitem emočního prázdna, a vnímá ho tak jako určitou *strategii prázdnoty* [Lipovetsky 2003: 104].

Ani Anthony Giddens sledované téma neuchopuje příliš odlišně. Zdůrazňuje především širší vztah sledovaného jevu k dalším společenským fenoménům, jimiž jsou například závazky a důvěra, a interpretuje narcismus v kontex-

tu vlastního pojetí soudobé společnosti – společnosti reflexivní. Reflexivní „svět zrcadel“, jak jej Giddens vnímá, umožňuje vidět naše Já dokonale zhodnocené a zbavené mnohých vad na kráse [Giddens 1991]. Nikdy v minulosti nemělo lidské individuum k dispozici tolik zrcadel jako má dnes, a atomizovaný jedinec se tak nutně stává autorem vlastní identity a biografie. Ve svých úvahách týkajících se sebepercepce vyzdvihuje Giddens především roli konzumentarismu.

Psychologická tradice výkladu narcismu a možnosti jeho měření

Abychom mohli empiricky prokázat, že narcismus může mít i makrosociální příčiny, je potřeba se nejdříve vrátit k psychologickým teoriím narcismu a snahám psychologů o empirické uchopení sledovaného jevu. Jak již bylo zmíněno, na Freuda odkazovali (nebo se vůči němu alespoň vymezovali) i tři významní psychoanalytici: Heinz Kohut, Otto Kernberg a Karen Horneyová. Kohut a Kernberg se ve svých úvahách zaměřovali již na specifitější problematiku, a to na konkrétní příčiny *sekundárního narcismu*. Kohut a Kernberg spatřují příčiny narcismu především v rodinném zázemí, a dospělého narcistu proto vnímají jako jedince poznamenaného neuspokojivými vztahy s ostatními. Horneyová zase narcistu definuje jako člověka, který „je svým idealizovaným já a zdá se, že ho obdivuje.“ [Horneyová 2000: 172]. Narcisté vlastní aktivity považují vždy za významné, jedinečné a nadprůměrně kvalitní a dochází u nich ke ztotožnění se s ideálem vlastního Já [Horneyová 2000: 170].² „Jeho schopnost přehlížet (vlastní – kontextová informace autora) nedostatky nebo je měnit ve ctnosti, se zdá být neomezená.“ [Horneyová 2000: 172]

Na Freudovo pojetí narcismu reaguje i Erich Fromm, který nicméně na práci svého učitele navazuje ve zcela odlišném duchu než Kohut, Kernberg a Horneyová. Fromm rozlišuje narcismus ve dvou perspektívách, a to jednak na *individuální* a *skupinový* a jednak na *maligní* a *benigní* [Fromm 2000: 82–90].

Předmětem vášně individuálního narcisty se stává on sám, zatímco narcista skupinový svou posedlost směřuje na kolektiv (např. na klan, národ, náboženství, rasu atd.). Objekt zhoubné narcistické obsese (např. tělo, názory, zdraví,

² I přes zbožštění vlastní osoby však v narcistovi (podle Horneyové) neustále zní potlačované tóny sebepohrdání a sebenenávisť, které v případě delších a opakovaných neúspěchů vedou ke sklíčenosti a pesimismu. O svých kvalitách se narcisté ujišťují prostřednictvím obdivu a oddanosti druhých, a jsou tak často obklopeni lidmi, kteří si jich otevřeně cení. Lidmi, kteří jejich idealizované sebepojetí nesdílejí, naopak opovrhují a myslí si, že jim nerozumějí anebo na ně žárlí. Jsou-li narcisté svým okolím kritizováni, zaměří se spíš na odvrácení kritiky protiargumenty či protiútokem, než aby zkoumali její oprávněnost. Kritiku vnímají jako všeobecně zraňující ponížení; vyvolává v nich odpor a vztek. Vztahy, v nichž jsou narcisté kritizováni (byť oprávněně), ukončují a odcházejí k jiným lidem, kteří jim lépe rozumějí (lichotí jim).

etnicita, historie atd.) je považován za hodnotný nikoliv na základě objektivního hodnotového soudu, nýbrž proto, „že jsem to já nebo že je to mé“ [Fromm 2000: 82]. Fromm, stejně jako Freud, tak sice narcismus vnímá jako cennou a nezbytnou orientaci, nicméně pouze potud, pokud nepřekročí určitou míru (nestane se zhoubným) [Fromm 2000: 100].

Narcismus lze interpretovat i v perspektivě kognitivní psychologie. Příkladem je pojetí Judith S. Beckové. Becková vychází z přesvědčení, že jedinci, kteří byli v dětství vystaveni hlubokému traumatu nebo méně závažným, ale opakujícím se traumatickým situacím, si vytvořili silná negativní jádrová přesvědčení o sobě, o ostatních lidech a o světě. Získaná přesvědčení jsou obvykle nevědomá a do vědomí se dostává pouze jejich modifikace v podobě opaku – ten má za úkol kompenzovat obsah podvracející sebevědomí. Narcista se tak postupně naučí vnímat své okolí prostřednictvím defektních kognitivních schémat. Jádrové a nevědomé přesvědčení typu „Jsem méně než druzí“ se proto navenek projevuje jako „Jsem lepší než druzí.“

Přístup Judith S. Beckové podporují i empirická zjištění Fredericka Rhodewalta [Rhodewalt 2008]. Narcistické sebepojetí je podle výsledků jeho bádání vysoce závislé na aktuálních reakcích okolí. Narcisté, kteří byli v jeho experimentech ostatními členy skupiny veřejně negativně ohodnoceni, vnímali sami sebe hůř než nenarcisté. Příčinou tohoto jevu jsou podle něho problematické vztahy v dětství a dospívání, a Rhodewalt tak narcismus vysvětluje jako určitý mechanismus jejich kompenzace [Rhodewalt 2008]. V dospělosti pak může kdokoli svým negativním hodnocením narcisty nechtěně a automaticky spustit jeho zranitelné a citlivé sebepojetí a on se začne nevědomě bránit (agresí, zlobou, rozhořčením) [ibid.]. V Rhodewaltově pojetí tak narcismus představuje regulačně-akční systém, který svým seberegulačním nastavením v podobě *intra-personálních* (interpretace situace) a *inter-personálních* strategií (manipulace, vyhledávání obdivovatelů) umožňuje chránit, případně pozvednout jedincovo sebepojetí [Rhodewalt 2008].

Současná psychiatrická obec se ve snaze o definici jedné hlavní příčiny vedoucí k narcismu jednoznačně neshoduje. Jedni jsou přesvědčeni, že problém je především emocionálního původu, zatímco druzí tvrdí, že narcismus je produktem kognitivní deformace. Někteří věří, že narcistovo Já je „prázdné“, zatímco jiní pak prosazují pojetí „neuspořádaného“ Já. Současně se jako aktuální jeví i teze o neschopnosti narcisty vytvořit si „reálné“ sebepojetí.

Počínaje druhou polovinou 20. století se objevují i empirické snahy o uchopení sledovaného tématu. Výzkumníci jako například Morf a Rhodewalt (2001) v důsledku vlastních empirických šetření pojmají narcismus coby „grandiózní, byť zranitelné sebepojetí“ [Morf, Rhodewalt 2001: 177]. Přestože se jedná o poněkud útržkovitou definici, lze ji považovat za velice užitečnou a výstižnou, neboť zdůrazňuje paradoxní charakteristiku narcistů. Ti na jedné straně působí velice sebevědomě, zdůrazňují a vyzdvihují vlastní velkolepost, přičemž na straně druhé jsou současně i velice citliví na jakoukoliv kritiku vztahující se k jejich osobě. Narcistům jde totiž především o dosažení pozitivních společenských reak-

cí [např. Bushman, Baumeister 1998; Kernis, Sun 1994]. O vytváření pozitivního dojmu se narcisté zasazují dokonce programově [Morf, Rhodewalt 2001; Rose Campbell 2004], neboť pouze pozitivní reakce okolí podtrhují jejich přesvědčení o vlastní dokonalosti a výjimečnosti. *Nejdůležitější povinností, nikoliv primárně radostí, je být báječným* [Mikota 1992, parafráze podle Tyl 2005].

Potřeba pozitivních reakcí a následné zkreslování reality do podoby umožňující vnímání sebe sama jako lepší(ho) (nadměrné sebeoceňování, fantazírování o sobě samém, atd.) tvoří dva ze čtyř rysů narcismu formulovaných Morfem a Rhodewaltem [Morf, Rhodewalt 2001]. Třetí charakteristickou vlastností je pocíťovaná úzkost. Ta se dostavuje v okamžiku, kdy jedincem zformovaná iluze vlastní úspěšnosti dlouhodobě naráží na realitu, která s vytvořenou představou nekoresponduje [Campbell, Goodie, Foster 2004; Robins, Beer 2001]. Čtvrtá charakteristika zase vypovídá o ochotě narcistů obětovat kvalitní mezilidské vztahy (tzn. osobní dlouhodobé relace) vysokému společenskému statusu a ocenění [Campbell et al. 2005: 1358]. Jiný z významných empiriků současnosti věnující se problematice narcismu – Delroy Paulhus [2001] – zase narcisty popisuje jako „nesouhlasící extroverty“. Vyzdvihuje tak především jejich konfliktní a sebeštedré rysy umocňované potřebou být viděn a slyšen.

Je zřejmé, že definice popisovaného jevu se v současnosti vyskytuje mnoho. Ona nejrozšířenější a dosud obecně akceptovaná se však objevuje už v osmdesátých letech dvacátého století, a to v materiálech Americké psychiatrické asociace. Ta právě v této době začíná narcismus vnímat jakožto poruchu osobnosti (DSM-III) a definitivně z něj činí diagnostickou kategorii.³ Samotná definice narcismu se za posledních třicet let postupně rozšiřovala a v současné době je tvořena celkem devíti ukazateli (původně jich bylo sedm). Jde o *velikášské pocity vlastní důležitosti; fantazírování o sobě samém; pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti; pocit oprávněnosti; potřeba pozornosti; vykořisťovatelské chování; nedostatek empatie; povýšenecké chování; závistivost* [DSM-IV 2003: 717].

Snaha formovat definici jakéhokoliv jevu často koresponduje s úsilím jej jednoduše rozpoznat a označit. Mnoho myslitelů, jako například Grayden [1958], Harder [1979], Watson [1965], Hendin, Cheek [1997] (*Assessing Hypersensitive Narcissism*) a další, se proto již několik desetiletí snaží narcismus co nejlépe empiricky identifikovat a změřit. Počínaje druhou polovinou 20. století tak vzniklo mnoho nástrojů měřících narcistickou poruchu osobnosti: od polostrukturovaných rozhovorů (např. SIDP, DIN), přes projektivní techniky až po standardizované testy. Právě těch existuje velké množství, přičemž nejznámější z nich jsou MMPI-2 (Minnesota Multiphasic Personality Inventory),⁴ SNAP (Schedule for Nonadaptive and Adaptive Personality),⁵ MCMI-III (Millon Clinical Multiaxial

³ Narcismem coby poruchou osobnosti je postiženo necelé jedno procento populace [DSM-IV 2003: 717].

⁴ Autoři: Butcher, Dahlstorm, Graham, Tellegen, Kaemmer, 1989, 31 položek.

⁵ Autor Clark, 1993, 22 položek.

Inventory – III),⁶ NPI (Narcissistic Personality Inventory).⁷ MCMI-III, MMPI-2 a SNAP ovšem dosahují nižšího koeficientu alfa (reliabilita), než jaké je optimum pro škály měřící jeden společný rys [Samuel, Widiger 2008: 370]. Pouze poslední zmíněný – NPI, jehož autory jsou Robert Raskin a Howard Terry [Raskin, Terry 1988], dosahuje akceptovatelné míry reliability [Samuel, Widiger 2008: 370] a validity [Raskin, Terry 1988; Rhodewalt, Morf 1995]. Douglas B. Samuel ale současně podotýká, že i vnitřní konzistence (Cronbachovo alfa) NPI je v případě, že test měří jednodimenzionální jev, těsně na hranici optima. Samuel proto formuluje hypotézu, že položky ve sledovaných čtyřech testech nepopisují pouze jeden latentní jev, ale jev vícedimenzionální [Samuel, Widiger 2008: 370].

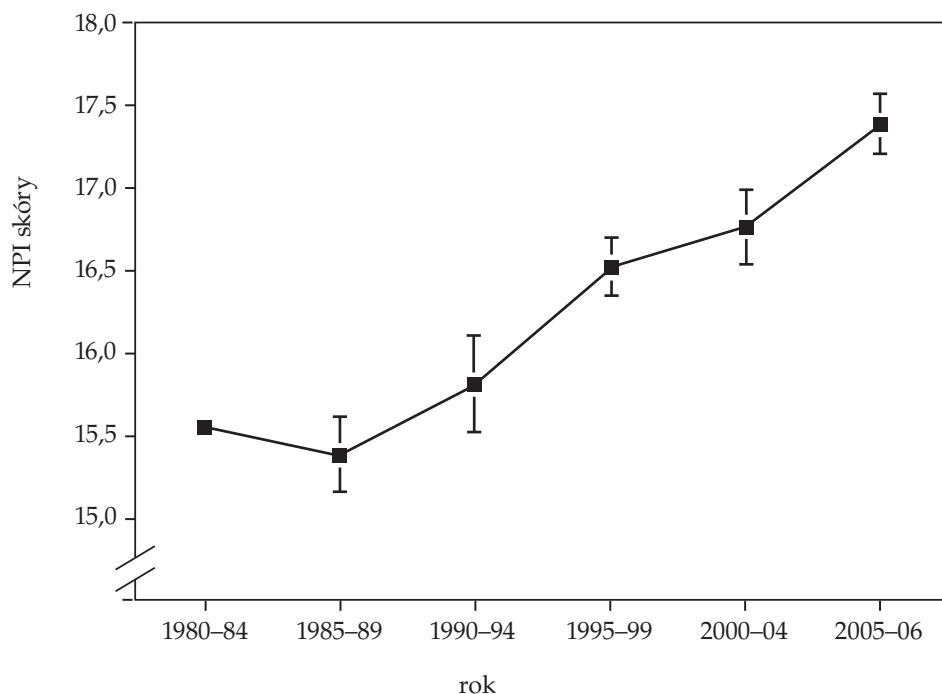
Ani podle našeho názoru není NPI optimální pro dnešní užívání. Trpí totiž hned třemi nedostatky. V první řadě vychází z definice narcismu (DSM-III, American Psychiatric Association) formulované roku 1980, přičemž pojetí tohoto jevu se od zmíněné doby rozšířilo ze sedmi na devět charakteristik. Druhý nedostatek spočívá ve skutečnosti, že Raskinův a Terryho test nebyl dosud ozkoušen na vzorku celé populace, nýbrž jen na statusově velice homogenních podsouborech, a to převážně studentů psychologie. Poslední nedostatek vychází z velkého počtu položek (40), jež test obsahuje, což snižuje pravděpodobnost jeho aplikace v sociologickém šetření. Poslední zmíněný handicap se snažil vyřešit Daniel R. Ames a jeho kolegové [Ames et al. 2006] redukcí počtu položek a vytvořením „NPI-16“. Amesovou redukcí NPI na 16 výroků nicméně velice výrazně utrpěla reliabilita testu (viz tabulku 2), s tím, že ani test NPI-16, stejně jako NPI, nebyl doposud zkoušen na vzorku reprezentujícím celou populaci.

V neposlední řadě je nutné podotknout, že ze zmíněných čtyř testů ani jeden neměří narcismus v perspektivě Morfa a Rhodewalta [2001], jakožto *zranitelné grandiozity* [Samuel, Widiger 2008: 373]. V optice nejnovějších definic se část zmíněných testů (NPI, MCMI-III) naopak podobá spíše pojetí Paulhusovu [Paulhus 2001], který narcistu vnímá jako „nesouhlasícího extroverta“ [Samuel, Widiger 2008: 373].

NPI v posledních třiceti letech figuruje, a to i přes zmíněné výhrady, jako nejčastěji používaný nástroj pro měření narcismu neklinické populace. Jeho využívání napomohlo odhalit mnoho důležitých souvislostí. Podle mnoha výzkumníků narcismus spojuje personální rysy, jako jsou nedostatek empatie [Watson, Grisham, Trotter, Bidderman 1984], individualismus a soutěživost [Emmons 1984; Morf et al. 2000; Watson, Morris, Miller 1997–1998]. Narcisté vnímají svůj život jako jakousi arénu, v níž se snaží především dosáhnout moci [Brunell et al. 2008: 11], vysokého statusu, úspěchu a obdivu, případně se lidem s vysokým statusem alespoň připodobnit [Campbell 1999]. Vedení potřebou vydobýt si pozor-

⁶ Autoři: Millon, Davis, 1997, 24 položek.

⁷ Autoři: Raskin, Hall, 1979, 40 položek. NPI operacionalizuje definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací v osmdesátých letech (DSM-III) a je určený pro neklinickou populaci.

Graf 1. NPI skóry studentů vysokých škol v USA

Zdroj: [Twenge et al. 2008: 883].

nost [Buss, Chiodo 1991] se narcisté navíc i často chlubí (vlastními úspěchy, krásou atd.) a snaží se chovat extrovertně a zábavně [Paulhus 1998]. Každý z těchto jednotlivých cílů a současně i projevů narcismu slouží, podle zjištění soudobých autorů, k vytvoření pozitivního konceptu sebe sama. Narcisté se vnímají jako jedineční⁸ a speciální [Campbell, Bonacci, Shelton, Exline, Bushman 2004]. Věří, že v porovnání s ostatními jsou i chytřejší, atraktivnější a více kreativní. Určující je, že takové představy nevycházejí ze skutečného stavu věcí [Campbell et al. 2003; Gabriel et al. 1994], ale z jejich specifické interpretace.

Ve Spojených státech amerických je NPI od svého vzniku hojně a velice intenzivně zkoušen na studentech vysokých škol. Jean M. Twenge a její kolegové [Twenge et al. 2008] proto dohledali veškeré dosud naměřené skóry vysokoškolských studentů a sestavením časové řady pak došli k závažnému zjištění – narcismus se u sledované populace vyskytuje stále intenzivněji (viz graf 1). Takovéto zjištění nabádá k dalším otázkám: *Jaký je celospolečenský rozsah tohoto jevu? Je narcismus charakteristický pouze pro studenty vysokých škol, nebo jde o obecnější trend? Atd.*

⁸ To může vést k vysokému stupni pocitu subjektivního práva.

Na vyřčené otázky se dosud žádný sociologický výzkum bohužel nepokusil najít odpověď. Právě reprezentativní sociologické šetření by proto mohlo být dalším krokem osvětlujícím sledovanou problematiku.

Metody a data

Ze zmíněných důvodů (nedostatečnost NPI) jsme se rozhodli vyvinout test vlastní, který bude vycházet z DSM-IV-TR⁹ a umožní nám zaznamenat míru narcismu celé populace. Škála Raskina a Terryho, stejně jako i jiné existující testy,¹⁰ nám nicméně zůstaly výraznou inspirací.

Škálu narcismu jsme konstruovali prostřednictvím dvou šetření. Pilotní dotazování proběhlo během měsíce dubna roku 2007, kdy jsme získali data od celkem 141 respondentů. Muži tvořili 46 % vzorku a ženy 54 %. Průměrný věk respondentů činil 37 let (SD = 13,7; rozpětí 17 až 75 let). Pilotní sonda si neklade nároky na reprezentativní šetření, neboť šlo o výběr záměrný, kombinovaný s metodou *sněhové koule*. Dotazník se, kromě věku a pohlaví, nedotazoval na další sociodemografika.

Definici narcismu [DSM-IV-TR 2003: 714–717] jsme operacionalizovali celkem do 43 výroků. Míru ztotožnění se s každým tvrzením respondenti vyjadřovali pomocí sedmibodové stupnice (*rozhodně souhlasím až rozhodně nesouhlasím*).¹¹ Oporou pro redukci počtu výroků bylo 1) dotazování respondentů na srozumitelnost stimulů, 2) faktorová analýza a 3) Cronbachovo α . Právě sledování zmíněných ukazatelů umožnilo redukovat takové výroky, které nespadaly do společného faktoru, snižovaly reliabilitu měřicího nástroje a byly respondenty vnímány jako nesrozumitelné. Pro kontrolu obsahu byl navíc použit sémantický diferenciál, v němž jsme aplikovali pojmy hrající významnou roli při vymezení vlastní identity: *Já, partner(ka), moji nejlepší přátelé, ideální člověk, lidé obecně, já očima ostatních*.

Na pilotní sondu navazovalo roku 2008 šetření reprezentativní, uskutečněné v rámci výzkumného záměru katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.¹² Respondenti byli vybíráni metodou kvótního výběru, kdy sledovanými kvótami byly kraj, věk, pohlaví a vzdělání. V reprezentativním výzkumu bylo dotazováno celkem 1081 respondentů (návrstnost 87 %). V tomto šetření jsme podrobili další analýze již částečně zredukovaný test narcismu (19 položek vzešlých z pilotní sondy) a opětovně jsme testovali jak konzistenci škály (faktorová analýza), tak i její spolehlivost (Cronbachovo α). Kontrolu obsahu testu narcis-

⁹ Hlavním argumentem k tomuto rozhodnutí byla skutečnost, že se jedná o nejvíce uznávanou definici, která je testovaná a zdokonalovaná již po dobu třiceti let a v současné době z ní navíc vychází většina psychiatrů a humanitních vědců.

¹⁰ Např. H. A. Murray: *Hypersensitive Narcissism Scale* (HSNS); *Personality Disorder Test*, aj.

¹¹ V následující analýze jsme převrátili orientaci škály, čímž jsme dosáhli, že nejvyšší skóry testu symbolizují nejintenzivnější narcismus.

¹² Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841 Aktéři, důvěra a rizika.

mu jsme tentokrát zjišťovali prostřednictvím porovnávání míry respondentovy *identifikace* s jeho rodinou, přáteli, partnery a spolupracovníky (výrokem: „je pro mě důležité, aby druzí věděli, že k nim patřím“). Lidí jsme se současně i ptali, zdali jim jsou zmíněné subjekty *autoritami* (výrok: „většinou se řídím jejich radami“), předmětem *inspirace* (výrok: „jejich názory a myšlenky mě často inspirují“), případně mají-li k nim vybudovaný *intimní* vztah (výrok: „hodně jim vyprávím o všem, co se děje v mém životě“). Nakonec nás zajímalo, mají-li respondenti potřebu s těmito skupinami *soutěžit* (výrok: „Mám chuť jim ukázat, že jsem přinejmenším stejně dobrý(á) jako oni“). Lidé na dané výroky reagovali prostřednictvím čtyřbodové škály: *určitě ano, spíše ano, spíše ne a určitě ne*.

Neméně důležitou součástí reprezentativního výzkumu byly také výroky vztahující se k hodnotové orientaci respondentů a otázky zjišťující jejich sociodemografické charakteristiky.

Konstrukce škály narcismu

Analýza dat ukázala, že i přes mnohost charakteristik narcismu (konkrétně devět (DSM-IV-TR)) stojí v pozadí sledovaného jevu jeden společný faktor (v nerotovaném řešení).¹³ V tomto faktoru skórovaly, byť různou měrou, všechny vlastnosti charakterizující narcismus. Nepřímo se tak empiricky potvrdila skutečnost, že narcismus má převážně jednodimenzionální podobu a není tak pouze vědeckým konstruktem. Redukce počtu výroků byla z tohoto důvodu následně vedena myšlenkou, že v případě, že všechny znaky *a priori* a bez zásahu skórují v jednom společném faktoru, který zároveň i měří míru narcismu, měli bychom tuto vlastnost (při snahách vedoucích k redukci výroků) podporovat. V takovéto perspektivě se nejlépe osvědčila skupina 17 položek (Cronbachovo alfa 0,93). K samotné redukci výroků došlo postupně, a to jak během pilotní sondy, tak i reprezentativního výzkumu. Konkrétně v pilotní sondě (testovalo se 43 výroků) faktorová analýza objevila celkem 4 faktory, kdy první, všemi výroky syčený faktor vyčerpával cca 33 % variance, druhý cca 8 % a zbývající dva po cca 6 %. Ze 43 výroků jsme vyloučili 14 těch, které byly respondentům buď nesrozumitelné, anebo ve společném faktoru skórovaly slabě, případně ty, co nevyhovovaly pro Guttmanovu škálu¹⁴ [Břicháček 1978: 133]. Existenci jednoho silného společného faktoru pak potvrdila i aplikace nerotované faktorové analýzy na reprezentativním souboru české populace. Tentokrát jsme testovali již jen zbylých 19 výroků. Ve společném faktoru skórovalo 17 z 19 výroků silně a zbylé 2 slabě (jejich zátěže: 0,456 a 0,493).

¹³ Naše zjištění je v rozporu s tezí Douglase B. Samuela předpokládající vícedimenzionalitu narcismu [Samuel, Widiger 2008: 370].

¹⁴ Se škálou narcismu jsme v pilotní studii pracovali jako s Guttmanovou. Očekávali jsme totiž, že nám její intenzivní složka pomůže rozdělit respondenty na narcisty a nenarcisty. Jelikož testované výroky v intenzivní dimenzi příliš nediferencovaly, dali jsme v reprezentativním výzkumu přednost Likertově technice.

Tabulka 1. Faktorová analýza testu narcismu, nerotované řešení

	Faktory	
	1	2
Někdy zveličuji své úspěchy, abych tím získal(a) úctu a zájem ostatních.	0,795	
Někdy profituji na úkor ostatních, aniž bych se předem zajímal(a), jakou škodu či bolest jsem mohl(a) způsobit.	0,765	
Mé vlastní úspěchy mě pohlcují natolik, že zapomínám na existenci ostatních.	0,754	
Ostatní mají pocit, že jsem arogantní, povýšený(á), nepříjemný(á).	0,714	
Uráží mě, když mi někdo ve skupině nevěnuje pozornost.	0,698	0,454
Často pociťuji lhostejnost k citům ostatních lidí.	0,697	
Cítím rozhořčení, když ostatní mají (vědí, umí, atd.) něco, co já ne.	0,688	
Připadá mi, že mám, oproti ostatním, jedinečné schopnosti a dovednosti.	0,684	
Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních.	0,684	
Občas mě někteří lidé obviňují z toho, že jsem sebestředný(á), sobecký(á).	0,669	
Vyprávím-li o sobě, občas zveličuji a přeháním, aby to bylo zajímavější.	0,665	
Vzhledem k ostatním si připadám „odlišný(á)“. Málokdo mě chápe a rozumí mi.	0,652	
Průměrní lidé jsou nudní a nezajímaví, a proto je nevyhledávám.	0,651	
Zdržuje mě a obtěžuje, když za mnou ostatní lidé přicházejí s problémy a chtějí můj čas a sympatie.	0,629	
Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to.	0,613	0,565
Když přijdu na oslavu a nejsem při vstupu všemi přivítán(a), připadá mi, že jsem ostatním lhostejný(á).	0,613	0,484
Přál(a) bych si, aby o mně jednou někdo napsal knihu (natočil pořad).	0,588	

Zdroj: *Aktéři, důvěra a rizika* (2008, N=1081).

Poznámka: Analýza hlavních komponent. Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45. Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Tabulka 2. Srovnání testů narcismu

	NPI*	NPI-16**	Narcismus
Objekt	VŠ studenti USA	VŠ studenti USA	vzorek populace ČR
Cronbachovo α	0,83	0,72	0,93
Společný faktor (vyčerpaná variance)	35 %	19,9 %	47 %

Zdroj: *[Raskin, Terry 1988: 890–902], **[Ames et al. 2005: 440–450].

Dva slabě skórující výroky byly z testu odstraněny, a v sadě indikátorů měřících narcismus tak zůstaly pouze ty výroky, jejichž zátěže (ve společném faktoru) byly větší nebo rovny 0,588 (viz tabulku 1).

Variance vyčerpaná společným faktorem 17 zbývajících výroků dosáhla v reprezentativním výzkumu 47 % a Cronbachovo alfa 0,926. Jak je patrné z tabulky 2, námi zkonstruovaný 17položkový test dosahuje lepších výsledků – v porovnání s testem Raskina a Halla (40 výroků), stejně jako i ve srovnání s jeho redukovanou podobou ([Ames et al. 2005], 16 položek).¹⁵ O kvalitě testu navíc vypovídá i skutečnost, že oproti zmíněným nástrojům byla námi zkonstruovaná škála testována na reprezentativním souboru, a nikoliv pouze na velice specifickém, statusově homogenním podsouboru.

Faktorová analýza nicméně naznačuje, že ve hře zůstává ještě druhý faktor (vyčerpávající 7 % variance), v němž v nerotovaném řešení skórují tři výroky (viz tabulku 1). Abychom mohli lépe interpretovat tento specifický a do jisté míry autonomní rys narcismu, použili jsme ve faktorové analýze rotaci¹⁶ (tabulka 3), která nám zprostředkovala informaci, že druhý faktor měří především potřebu *být středem pozornosti*. Tato charakteristika je zřejmě jak integrální součástí narcismu, tak existuje i jako samostatně měřitelný jev.

Co se týče schopnosti testu pokrýt celou definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací (viz tabulku 4), je nutné podotknout, že se nám ve standardizovaném šetření nepodařilo zachytit „snivost“ (v tabulce 4 symbolizovanou písmenem „B“). Výroky formulované na toto téma respondenti většinou vnímali jako absurdní a dětinské, a ve faktorové analýze tak tvořily zcela autonomní faktor. I přes intenzivní snahu se proto zdá, že v dotazníkovém šetření nelze tento narcistický rys adekvátně měřit.

Reprezentativní šetření také prokázalo, že v námi předkládané škále nemá, na rozdíl od testu Terryho a Raskina, respondentovo pohlaví žádný vliv na sle-

¹⁵ Z variačních koeficientů vyplývá, že NPI (SD = 6,66; M = 15,6) [Raskin, Terry 1988: 895] a námi zkonstruovaný test (SD = 17,6; M = 50,8) jsou ve svých parametrech spíše srovnatelné, a je tak možné konfrontovat jejich reliabilitu (Cronbachovo alfa).

¹⁶ V rotovaném řešení vyčerpává první faktor 32 % variance, druhý 21 %.

Tabulka 3. Faktorová analýza testu narcismu, rotované řešení

	Faktory	
	1	2
Často pociťuji lhostejnost k citům ostatních lidí.	0,776	
Zdržuje mě a obtěžuje, když za mnou ostatní lidé přicházejí s problémy a chtějí můj čas a sympatie.	0,749	
Mé vlastní úspěchy mě pohlcují natolik, že zapomínám na existenci ostatních.	0,695	
Někdy zveličuji své úspěchy, abych tím získal(a) úctu a zájem ostatních.	0,683	
Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních.	0,677	
Někdy profituji na úkor ostatních, aniž bych se předem zajímal(a), jakou škodu či bolest jsem mohl(a) způsobit.	0,639	
Ostatní mají pocit, že jsem arogantní, povýšený(á), nepříjemný(á).	0,632	
Průměrní lidé jsou nudní a nezajímaví, a proto je nevyhledávám.	0,619	
Občas mě někteří lidé obviňují z toho, že jsem sebestředný(á), sobecký(á).	0,585	
Připadá mi, že mám, oproti ostatním, jedinečné schopnosti a dovednosti.	0,551	
Vyprávím-li o sobě, občas zveličuji a přeháním, aby to bylo zajímavější.	0,536	
Vzhledem k ostatním si připadám „odlišný(á)“. Málokdo mě chápe a rozumí mi.	0,509	
Přál(a) bych si, aby o mně jednou někdo napsal knihu (natočil pořad).		0,819
Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to.		0,782
Uráží mě, když mi někdo ve skupině nevěnuje pozornost.		0,755
Když přijdu na oslavu a nejsem při vstupu všemi přivítán(a), připadá mi, že jsem ostatním lhostejný(á).		0,467
Cítím rozhořčení, když ostatní mají (vědí, umí, atd.) něco, co já ne.		0,524

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081).

Poznámka: Analýza hlavních komponent, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací. Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45. Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Tabulka 4. Charakteristiky narcismu (DSM-IV-TR) a jejich rozložení v testu

A	<i>Velikášské pocity vlastní důležitosti</i> – přehánění a nadsazování vlastních úspěchů, schopností. Chce být viděn lepším, než jakým ve skutečnosti je. Soustřeďuje se na výjimečnost svých problémů. Vše, co dělá, je lepší než to, co dělají ostatní.	4
B	<i>Žije ve snovém světě</i> , zaujatý fantaziemi o neomezeném úspěchu, síle, skvělosti, kráse a ideální lásce.	0
C	<i>„Připadá si privilegovaný a speciální“</i> ; má pocit, že může být pochopen pouze ostatními – speciálními, vysoce postavenými lidmi.	2
D	<i>Vyžaduje stálou pozornost a obdiv.</i>	2
E	<i>Pocit oprávněnosti</i> jeho úcty, automatické právo na ochotu ostatních, na jejich přízeň.	1
F	Chová se vůči ostatním <i>vykořisťovatelsky</i> a snaží se mít oproti všem navrch. Používá ostatních, aby dostal, co chce, bez ohledu na to, co je to stojí.	3
G	<i>Chybějící empatie</i> : neschopnost rozpoznat a ztotožnit se s pocity druhých (pochopit úzkost či neštěstí druhých). Lidé jsou mu věcí, instrumentem.	2
H	Je <i>závistivý</i> a má pocit, že ostatní závidí jemu.	1
I	Často se chová, či vytváří „pózu“ <i>povýšenosti a arogance</i> .	2
celkový počet výroků:		17

Zdroj: charakteristiky vychází z definice narcismu Americké psychiatrické asociace [DSM-IV-TR 2003: 714–717].

dovaný jev. Tuto skutečnost vnímáme jako zcela zásadní přínos, neboť valné většině existujících testů bylo vždy vyčítáno, že měří především narcismus mužský. Testováním škály na reprezentativním souboru jsme navíc zjistili, že narcismus souvisí s věkem ($r = -0,212$, $p \leq 0,001$), přičemž nejvíce skórující skupinou jsou lidé v kategorii 18–29 let.¹⁷ Se zmíněnou skutečností nepochybně souvisí i fakt, že mezi jedinci výrazněji bodujícími v našem testu jsou častěji zastoupeni lidé bezdětní a svobodní. Mnohem překvapivější je již ale skutečnost, že se sledovaná skupina narcistů nechystá ani rodinu zakládat (korelace s výrokem „Nezakládat rodinu za každou cenu“ ($r = 0,265$, $p \leq 0,001$)). Politicky se narcisté orientují spíše pravicově ($r = 0,108$, $p \leq 0,001$), a co se týče trvalého bydliště, žijí ve větší koncentraci v obcích čítajících více než 5000 obyvatel. Souvislost se vzděláním, sociálním sebezaražením a vztahem k náboženství se neprokázala.

¹⁷ Zmíněné zjištění otvírá zásadní otázku: indukuje naměřený narcismus kulturní posun postkomunistické země, anebo se jedná o jev související s určitou životní etapou (psycho-sociální zrání)? Odpověď nám data bohužel nenabízejí, a bude proto potřeba výzkum opakovat v delším časovém odstupu.

Škála – obsahové pokrytí narcismu

V reprezentativním šetření jsme zjišťovali, v čem se liší společenské sebevymezení jedinců výrazněji skórujících v testu narcismu v porovnání s méně narcistickou částí téže populace.

Zjistili jsme, že lidé, kteří častěji skórují v narcistickém testu, se negativně vymezují vůči základním primárním a sekundárním skupinám.¹⁸ Ty jsou jim více objektem soutěživosti (výrok: „Mám chuť jim ukázat, že jsem přinejmenším stejně dobrý(á) jako oni“)¹⁹ než identifikačním rámcem (výrok: „je pro mě důležité, aby druzí věděli, že k nim patřím“), autoritou (výrok: „většinou se řídím jejich radami“) a inspirací (výrok: „jejich názory a myšlenky mě často inspirují“). Jedinci s pozorovatelnými narcistickými rysy se potom konkrétně výrazněji méně *identifikují* téměř se všemi sledovanými skupinami (rodina²⁰ ($r = -0,192$, $p \leq 0,001$), partner ($r = -0,184$, $p \leq 0,001$), spolupracovníci ($r = -0,119$, $p \leq 0,001$)). Rodinu nevnímají tolik jako *autoritu* ($r = -0,117$, $p \leq 0,001$) a jejich partneři jim nejsou přílišnou inspirací ($r = -0,113$, $p < 0,001$). Stejně je to i s *intimitou* (výrok: „hodně jim vyprávím o všem, co se děje v mém životě“), kterou více než s partnerem/partnerkou ($r = -0,150$, $p \leq 0,001$) sdílí (na první pohled dosti paradoxně) se svými kolegy ($r = 0,131$, $p \leq 0,001$).²¹ Tato skutečnost se nám však nebude zdát již tolik absurdní v okamžiku, když si uvědomíme, že hodnocení v rovině intimity koreluje s evaluací v rovině *soutěživosti* ($r = 0,364$, $p \leq 0,001$). Narcistický jedinec proto v pracovních skupinách odhaluje své osobní informace, prožitky a dojmy za účelem získání pozornosti, pocitu suverenity a úspěšnosti. Intimita u narcisty proto není cílem, nýbrž prostředkem. Své spolupracovníky narcističtí respondenti spíše využívají při dokazování si vlastní dominance a privilegovanosti. Právě tyto charakteristické rysy zdůrazňují psychologové zabývající se narcismem (např. Horneyová, Becková, Tyl aj.). Reprezentativní šetření tak potvrzuje obsahovou nosnost škály narcismu.

Stejně tak i sémantický diferenciál (aplikovaný pouze v pilotní studii) podpořil z obsahového hlediska adekvátnost škály. Zjistili jsme totiž, že s narůstajícím

¹⁸ Negativně ve smyslu signifikantně nižší míry identifikace a deklarované míry intimity sdílené s těmito celky.

¹⁹ Na tyto výroky respondenti reagovali prostřednictvím čtyřbodové škály: *určitě ano*, *spíše ano*, *spíše ne* a *určitě ne*.

²⁰ Ve vztahu k rodině hraje významnou roli především rodinný stav, neboť ženatí respondenti s vysokým narcistním skórem se se svou rodinou identifikovali výrazněji nejméně ($r = -0,210$, $p \leq 0,001$). Tato skupina svou rodinu nevnímala ani jako autoritu ($r = -0,121$, $p < 0,001$), inspiraci ($r = -0,121$, $p = 0,01$), a dokonce ji ani nepercipovali ve smyslu intimního zájemů ($r = -0,130$, $p < 0,001$).

²¹ Hodnocení spolupracovníků se viditelně podobá evaluaci přátel, což není náhodné, neboť jak dokazuje i korelace posuzování těchto dvou skupin, značný podíl přátel tvoří právě spolupracovníci (korelace mezi hodnocením spolupracovníků a přátel byly vždy statisticky signifikantní a jejich koeficient se pohyboval okolo 0,5 u ekonomicky aktivních a okolo 0,3 u důchodců).

narcistickým skórem vzrůstá i intenzita vnímání sebe sama/é jako *odlišující(ho) se* od ostatních lidí ($r = 0,239$, $p = 0,004$). Současně se zvyšuje i tendence vnímat sebe sama jako *mimořádného* jedince ($r = 0,158$, $p = 0,062$). Zmíněné vlastnosti připisují narcistům snad všichni autoři zabývající se tímto jevem.

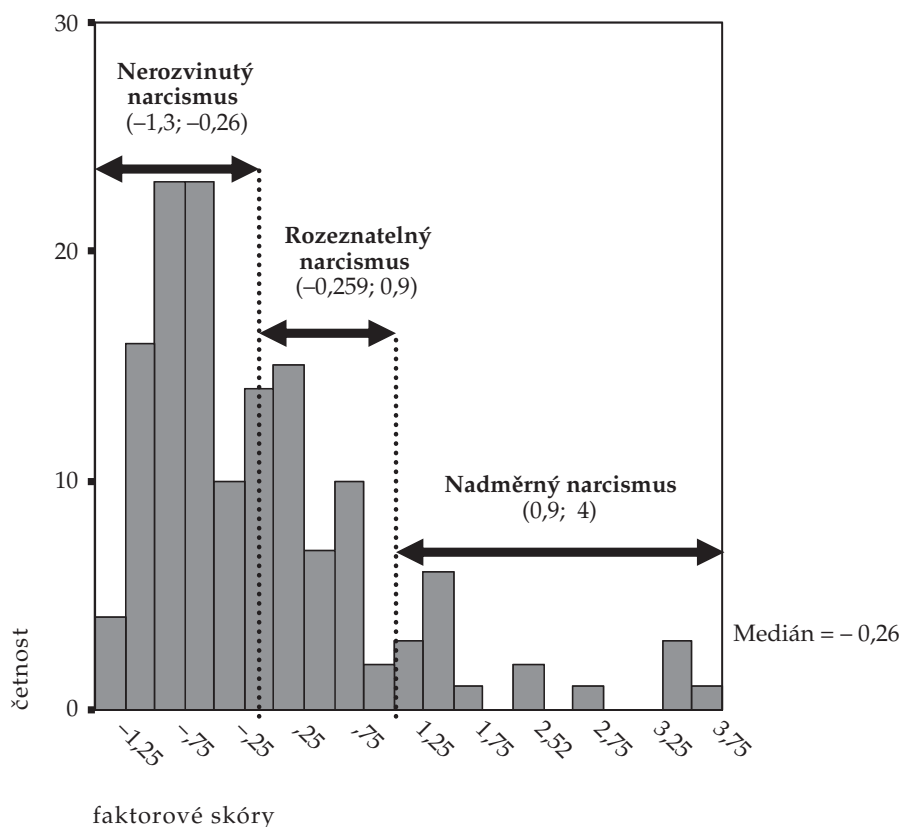
Zajímavou skutečnost nastiňují i kategorie zaměřující se na respondentovo sebepojetí v dimenzích *chladný-vřelý* a *špatný-dobrý*. S narůstajícím narcistickým skórem se lidé hodnotí signifikantně méně jako dobří ($r = -0,233$, $p = 0,005$) a zároveň i jako méně vřelí ($r = -0,207$, $p = 0,014$). Tento fakt podporuje tezi mnoha autorů (Kernberg, Kuhut, Horneyová, Becková, Rhodewalt aj.), kteří spojují narcismus s nižší schopností empatie a *latentním pocitem méněcennosti*. S myšlenkou, že narcistická velkolepost a pocity nadřazenosti mohou vycházet i ze skrytých pochybností o sobě samém, přicházejí i nejnovější zahraniční výzkumy. Vysoké *explicitní*, uvědomované sebevědomí²² narcistů má totiž tendenci být následováno nízkým *implicitním*, neuvědomovaným sebevědomím [Jordan, Spenser, Zanna et al. 2003; Zeigler-Hill 2006]. O narcistech pak tyto autoři hovoří jako o lidech s *diskrepantně vysokým sebehodnocením* [Zeigler-Hill 2006]. Právě prostřednictvím tohoto pojmu chtějí autoři vyzdvihnout nekonzistentnost podprahově negativního sebehodnocení a vědomého sebezveličování [Zeigler-Hill 2006: 124].

Abychom zjistili, jak se vztah narcismus-sebehodnocení chová uvnitř analyzovaného souboru a zdali se doopravdy jedná o lineární vztah, bude potřeba zkonstruovat pomocnou typologii. Jelikož škála narcismu nabývá *pozitivního rozložení* s extrémními hodnotami²³ (takzvané „J“ rozložení), použili jsme pro vytvoření typologie medián. Respondenty jsme rozdělili do tří skupin (viz graf 2). První skupinu ohraničenou naměřeným minimem a mediánem nazvěme „nerozvinutým narcismem“, neboť sledovaný jev se v populaci v takovéto intenzitě vyskytuje zřejmě běžně a nemá tak pravděpodobně výraznější vliv na jedincovo jednání. Již druhý typ však můžeme považovat za „rozeznatelný narcismus“, neboť jak uvidíme dále, lze již v této skupině pozorovat literaturou popsané charakteristiky narcismu. Spodní hranice druhého typu bude určena mediánem, zatímco horní mez tentokrát zvolíme voluntaristicky, a to v místě, kde se četnosti naměřených skóre viditelně „lámou“ (u jednotlivých skóre se již neobjevuje více než 5 respon-

²² *Explicitní sebevědomí* charakterizuje míra akceptování vlastní osoby, to, zdali si dotyčný(á) sám/sama sebe vědomě cení a zdali se má rád(a) (vědomá interpretace). *Implicitní sebevědomí* se naopak skládá z nevědomého, automatického a naučeného sebehodnocení (akumulované hodnocení okolí). Nejvyšší míra narcismu byla naměřena mezi lidmi s nízkým implicitním a vysokým explicitním sebevědomím [Zeigler-Hill 2006: 131].

²³ „Neúplná“ normalita rozdělení je dána absencí položek měřících slabší narcismus. Vzniklý test tak nezachytí „mírný“ narcismus, nicméně bude daleko jemněji diferencovat tu část populace, u níž se narcistické rysy osobnosti vyskytnou mnohem výrazněji. Tuto specifičnost škály proto vnímáme jako pozitivní přínos. Rozložení je zároveň zatíženo i extrémními hodnotami, které vzhledem k tomu, že byly očekávané, a jsou tak žádané, zahrneme do další analýzy (mohlo by se jednat o patologický narcismus, o kterém hovoří psychiatrické studie).

Graf 2. Pomocná typologie narcismu

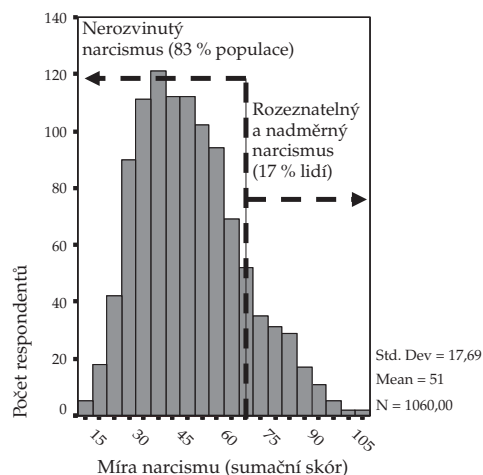
Zdroj: *Narcismus* (2007, $N = 151$).

dentů, viz graf 2). Poslední skupinu pak nazvěme „nadměrný narcismus“, její interval (0,9, 4) totiž seskupuje extrémně skórující jedince.

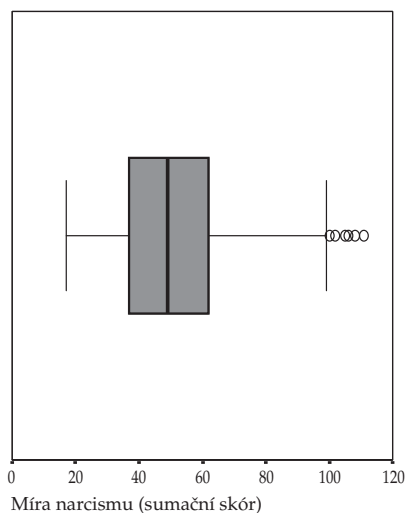
Obdobné rozložení narcismu se objevilo i v reprezentativním výzkumu. Zde byly skóry jednotlivých respondentů spočítány prostřednictvím Likertovy škály, a to kvůli možné komparaci výsledků v případě opakování výzkumu. Nejnižší zjištěná hodnota sumačního skóru činila 17 a nejvyšší pak 111 bodů. Aritmetický průměr (50,8) nabýval podobnou hodnotu jako medián (49). Zlomovým bodem, v němž jedinci začínají pozitivně skórovat v testu narcismu, je potom hodnota 68.²⁴ Samotné rozdělení Likertových skóreů je patrné z histogramu (viz

²⁴ Souhlas s jednotlivými výroky jsme měřili na sedmibodové stupnici „rozhodně nesouhlasím“ až „rozhodně souhlasím“. Hodnota, v níž respondenti v průměru „nemohli sou-

Graf 3. Narcismus – histogram

Graf 4. Narcismus – boxplot

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N = 1081).

Poznámka: Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

graf 3) a boxplotu (viz graf 4). Druhá zmíněná vizualizace poukazuje na existenci extrémních hodnot, jež se zde objevují stejně jako v předvýzkumu.

Diskuse nad konstruovanými typy

V pilotní studii faktorová analýza odhalila skutečnost, že nerozvinutí narcisté vnímali podobně dimenze měřící *jinakost* a *mimořádnost* (ve vztahu k pojmu „Já“). Stejný jev je pozorovatelný i u typu tzv. rozeznatelných narcistů, kde do stejného faktoru s položkami *jinakosti* a *mimořádnosti* spadá i pojem *inspirativnosti*. Zcela odlišný jev se pak objevuje u nadměrných narcistů, kde faktor obsahující dimenze *jinakosti* a *mimořádnosti* sytí i zcela odlišná položka – *špatnost* (ve smyslu ne tak dobrý,²⁵ viz schéma 1).

hlásit a ani nesouhlasit“ se všemi výroky, se tak na Likertově škále (jejíž teoretické minimum je zde 17 a teoretické maximum 119) rovná 68 ($4 \cdot 17 = 68$). Lze proto říci, že pokud jedinec v celém testu dosáhl hodnoty 68 a více, objevují se u něj narcistické rysy (tuto podmínku splňuje 17 % populace).

²⁵ Nadměrní narcisté se nehodnotili jako špatní (škála 1 (dobří) až 7 (špatní): průměr = 2,42), faktorová analýza nicméně objevila strukturu, která napovídá, že čím více se jedinec hodnotil jako mimořádnější a neobvyklejší, tím méně se hodnotil v dimenzi odkazující na vnímání sebe samého (ho) jako dobré (ho).

Při snaze najít společný znak vysvětlující neuvědomělé spojování *jinakosti* a *špatnosti* u respondentů zařazených do kategorie nadměrných narcistů jsme si v předvýzkumné sondě všimli zřejmě určující charakteristiky této skupiny – vyskytoval se v ní výrazný podíl homosexuálů. Otázka na sexuální orientaci nebyla sice v pilotním dotazníku obsažena, nicméně výpovědi respondentů a naše pozorování na tuto specifitu třetího typu (nadměrného narcismu) opakovaně upozorňovaly. Jelikož šlo pouze o postřeh autora, který navíc pilotní studie nemohla doložit daty, využili jsme této informace pouze k formulaci hypotézy²⁶ určené k testování až v dalším šetření. Reprezentativní výzkum následně tezi o souvislosti narcismu a homosexuality potvrdil. Lidé s vyšším narcistickým skórem totiž častěji souhlasili s výrokem „Možná bych si uměl(a) představit soužití nebo užší vztah s osobou stejného pohlaví“ ($r = 0,453$, $p \leq 0,001$).²⁷

Právě homosexualita zprostředkovává vysvětlení naměřené specifčnosti třetího typu. Zdá se totiž, jako by intenzivní pocit odlišnosti a neobyčejnosti byl pro lidi v třetím narcistním typu spíše každodenním stigmatem²⁸ (k němuž jsou nedobrovolně odsouzeni) nežli pozitivní hodnotou.²⁹ Podobný mechanismus popisují i aktuální zahraniční výzkumy, které vysvětlují sebevědomé projevy narcistů (vysoké explicitní sebevědomí) jejich neuvědomovanou potřebou vyrovnat se s nízkým (implicitním) sebevědomím [Zeigler-Hill 2006: 123]. Na druhé straně stojí kategorie rozeznatelný narcismus. Ta naopak reprezentuje jedince vnímající se jako *odlišní* ve smyslu *mimořádní a inspirativní*. Právě kvůli jejich nevědomému spojování *jinakosti*, *mimořádnosti* a *inspirativnosti* lze usuzovat, že tato skupina svou specifčnost naopak vyhledává, zdůrazňuje a úmyslně prohlubuje.³⁰

²⁶ Hypotéza: Lidé s vyššími narcistickými skóry se častěji rekrutují z řad homosexuálů.

²⁷ Výrok, který jsme nazvali jako „prohomosexuální orientace“, však může současně i měřit „pouze“ přesvědčení o vlastní všemocnosti, tolik charakteristické právě pro narcismus, – typu: „Já přeci dokážu vše – dokonce si i představit soužití s osobou stejného pohlaví“.

²⁸ Nadměrní narcisté se současně v porovnání se zbylými dvěma typy (ty mají oba na škále 1 (odolný) až 7 (zranitelný) stejný aritmetický průměr = 3,3) hodnotí jako zranitelnější (aritmetický průměr = 3,9).

²⁹ Jak je však patrné z grafu 2, tuto skupinu respondentů symbolizují extrémní hodnoty spadající vně rozdělení. S největší pravděpodobností jde proto o specifickou skupinu. Abychom ověřili, zdali třetí skupina významně nevychyluje výsledky analýzy, zkusmo ji přesuňme mezi chybějící hodnoty. Zjistíme, že růst pocitu mimořádnosti v závislosti na růstu faktorového skóru narcismu zůstává nadále významný ($r = 0,178$, $p = 0,05$).

³⁰ Obdobnou vnitřní diferenciaci zjišťuje i Paul Wink, který na základě analýzy empirických dat rozlišuje narcismus *zjevný* a *skrytý* [Wink 1991: 591]. *Zjevný narcismus* se podle autora vyznačuje přímým exhibicionismem, sebevyzdvihováním a obavami z nedostatečnosti získávané pozornosti a obdivu. Stejně tak i *skrytý narcismus* je charakteristický nevědomými pocity vlastní velkoleposti, nicméně v interpersonálních vztazích se *skrytý narcismus* vyznačuje nedostatkem sebedůvěry, úzkostlivostí, studem a přecitlivostí [Wink 1991: 591]. Touhu po grandiozitě pak *skrytý narcista* naplňuje prostřednictvím fantazií o sobě samém(m).

Schéma 1. Sémantický diferenciál narcismu

Pomocná typologie	Interval faktorových skóreů	Pojmy spadající do společného faktoru		Hypotézy	
		Jiný	Dobrý		
Nerozvinutý narcismus	(-1,3; -0,26)	~ Mimořádný	~ Krásný ~ Oblíbený ~ Úspěšný	Benigní narcismus	X
Rozeznatelný narcismus	(-0,259; 0,9)	~ Mimořádný ~ Inspirativní	~ Důležitý ~ Šťastný ~ Krásný	Narcismus dán <i>dobrovolným</i> vyhledáváním jinakosti a mimořádnosti	Pocit méněcennosti
Nadměrný narcismus	(0,9; 4)	~ Mimořádný ~ Ne tak dobrý	~ <i>Ne příliš mimořádný</i> ~ Výrazně se neodlišující	Narcismus způsobuje objektivně daná a <i>nedobrovolná</i> odlišnost	

Zdroj: Narcismus (2007, N=151).

Naznačený předpoklad o jakési objektivně „dané jinakosti“ třetího typu podporuje i samotná dimenze *dobrý-špatný*. Nerozvinutý narcista vnímá podobně *dobro*, *krásu*, *oblíbenost*, *štěstí* a *úspěch* (viz schéma 1). Pro rozeznatelného narcistu být *dobrý* souvisí s tím být *důležitý*, *šťastný* a *krásný*. Kvalitativně odlišnou skutečnost lze však pozorovat u nadměrného narcisty, který vnímá pojem *dobrý* obdobně jako *ne příliš mimořádný* a *výrazně se neodlišující*. I tato skutečnost podporuje tezi, že třetí typ – nadměrný narcista – zahrnuje nejspíš osoby, které se od ostatních liší *nedobrovolně*, zatímco druhý typ – rozeznatelný narcista – *odlišný* zřejmě *být chce*.

Získané výsledky však, i přestože se to na první pohled může zdát, nevyvrací představu narcisty jako jedince posedlého a fascinovaného sebou samým, ba naopak. Mezi lidmi s narcistickými rysy se sice objevuje pocit méněcennosti, ten se však transformuje právě v onu potřebu dominance (snahu vynikat, být mimořádný, velkolepý a mít takzvané navrch), tolik specifickou pro narcismus.³¹

³¹ Jestliže vlastní sociální postavení reflektované jedincem je například marginalizované, reakcí může být vysoká ambicióznost sledující snahu o anulaci této skutečnosti. Jednání pak může být usměrňováno pocitem typu: „Jestliže si mě neceníte a neberete mě, donutím Vás k tomu“. Tomuto zájmu pak může podřídit celý svůj život a snaží se dosáhnout takového společenského postavení, díky němuž bude mít nad ostatními navrch jak formálně, tak i reálně.

Z tohoto důvodu vnímají psychologové manifestovanou grandiozitu narcistů jakožto snahu transformovat pocit vlastní nedostatečnosti (např. Horneyová, Becková, Rhodewalt, Zeigler, Tyl aj.). Je nutné si také uvědomit, že námi sledovaná skupina lidí je více než sebou posedlá *představou o sobě* (Campbell, Lasch, Horneyová aj.). Samu realitu se pak snaží přiblížit k vlastní představě, což nevede k ničemu jinému než k frustraci z nemožnosti dosáhnout vysněných ideálů (k chronické nenaplněnosti, např. Lasch, Tyl aj.). V přítomnosti ostatních se však i přesto narcisté snaží živit iluzi o vlastní úspěšnosti, dokonalosti a působí tak velice sebevědomě.

Shrnutí

Prostřednictvím dvou šetření: předvýzkumu (N = 141) a reprezentativního výzkumu české populace (N = 1081) se nám podařilo zkonstruovat obsahově vyvážený nástroj měřící neklinický narcismus populace. Obsahovou adekvátnost škály potvrdil jak sémantický diferenciál, tak i dotazování na sociální sebevymezení respondentů. Obě zmíněné techniky nezávisle na sobě přinesly výsledky, které korespondují se zjištěním psychologů věnujících se této problematice. Vytvořená škála operacionalizuje definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací (DSM-IV-TR) a skládá se ze 17 položek. Společný faktor všech 17 výroků vyčerpává 47 % variance a naměřená reliabilita škály dosahuje $\alpha = 0,926$.

Specifické narcistické rysy lze pozorovat přibližně od osmého decilu rozdělení. Se vzrůstajícím narcistickým skórem zintenzivňuje respondentovo vnímání sebe sama jako *jiného* a *mimořádného* a zároveň i zeslabuje přesvědčení o vlastní *dobrotě* a *vřelosti*. V námi vytvořené pomocné typologii narcistů lze proto sledovat lineární vystupňování intenzity těchto jevů, kterou popisují i zahraniční studie (Jordan, Zeigler-Hill). Na druhou stranu se ale námi definované typy pravděpodobně i navzájem výrazně odlišují. Středně skórující jedinci (2. typ) představují s největší pravděpodobností narcisty popisované Horneyovou, Frommem, Senneitem a Lipovetským (výjimečný a jiný respondent chce být). U nejvíce skórujících respondentů se však vnímání *jinakosti* a *mimořádnosti* pojí s hodnocením sebe sama jako *ne tak dobrého*. Takovýto typ narcisty popisují zase například Lasch, Becková (defektivní kognitivní schéma) a Rhodewalt. Předpokládáme, že třetí – extrémně skórující – skupinu charakterizuje jakási daná odlišnost, kterou respondenti sami nemohou potlačit, případně zvrátit. Sledovaná odlišnost bude mít navíc i velice pravděpodobně podobu stigma, neboť právě to by vysvětlovalo zjištěnou skutečnost, že *být jiný* pro tuto skupinu znamená *nebýt tak dobrý*. Tato skutečnost podporuje tezi například J. Beckové, která narcismus vnímá jako kompenzační strategie jednání živou latentním pocitem méněcennosti. Narcismus velice významně koreluje s výrokem „Možná bych si uměl(a) představit soužití nebo užší vztah s osobou stejného pohlaví“, a domníváme se proto, že stigmatem extrémně skórujících jedinců v testu narcismu bude velice pravděpodobně právě homosexualita.

Pocit méněcennosti, byť v různé intenzitě, se však zdá být charakteristický pro oba typy narcistů (2. a 3. typ; ke stejnému zjištění došel i Zeigler-Hill). Pocit druhořadosti pravděpodobně vychází z přesvědčení dotyčných lidí, že nedosahují jimi (případně společností) formulovaných ideálů. Takovéto přesvědčení se zřejmě transformuje právě v potřebu nadřazenosti (snahu vynikat, být mimořádný, velkolepý a mít takzvané navrch), která nutně probouzí posedlost sebou samým/samou (Rhodewalt – mechanismus kompenzace).

Vzhledem k tomu, že vnímání sebe sama jsme mohli zjišťovat pouze na menším vzorku respondentů (v pilotní sondě), bylo by užitečné se na tuto problematiku zaměřit i v dalších šetřeních. Reprezentativní výzkum narcismu věnující se testování jedincova sebepojetí by tak umožnil potřebnou validizaci tezí formulovaných v textu.

FRANTIŠEK BARTOŠ vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se od roku 2008 věnuje doktorandskému studiu stejného oboru. Od roku 2008 také pracuje jako analytik společnosti STEM. Zde se věnuje oblasti politického výzkumu, marketingového výzkumu a výzkumu veřejného mínění. Jeho profesním zaměřením je kvantitativní i kvalitativní výzkum, a to jak v jeho teoretických, tak i praktických aspektech. V rámci doktorandského programu na FF UK se tematicky zaměřuje na problematiku individualismu, narcismu, sociálně patologického chování a vlivu psychosociální orientace jedince na jeho jednání.

Literatura

- Ames, D. R., P. Rose, C. P. Anderson. 2006. „The NPI-16 as a Short Measure of Narcissism.“ *Journal of Research in Personality* 40 (4): 440–450.
- Břicháček, V. 1978. *Úvod do psychologického škálování*. Bratislava: Psychologické a didaktické testy.
- Bushman, B. J., R. F. Baumeister. 1998. „Threatened Egoism, Narcissism, Self-esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 75 (1): 219–229.
- Buss, D. M., L. M. Chiodo. 1991. „Narcissistic Acts in Everyday Life.“ *Journal of Personality* 59 (2): 179–215.
- Brunell, A. B., W. A. Gentry, W. K. Campbell, B. J. Hoffman, K. W. Kuhnert, K. G. DeMarree. 2008. „Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 34 (12): 1663–1676.
- Campbell, W. K. 1999. „Narcissism and Romantic Attraction.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (6): 1254–1270.
- Campbell, J. D., S. Assanand, A. Di Paula. 2003. „The Structure of the Self-Concept and Its Relation to Psychological Adjustment.“ *Journal of Personality* 71 (1): 115–140.
- Campbell, W. K., A. M. Bonacci, J. Shelton, J. J. Exline, B. J. Bushman. 2004. „Psychological Entitlement: Interpersonal Consequences and Validation of New Self-Report Measure.“ *Journal of Personality Assessment* 83 (1): 29–45.

- Campbell, K. W., C. P. Bush, A. B. Brunell, J. Shelton. 2005. „Understanding the Social Costs of Narcissism: The Case of the Tragedy of the Commons.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 31 (10): 1358–1368.
- Campbell, W. K., A. S. Goodie, J. D. Foster. 2004. „Narcissism, Confidence, and Risk Attitude.“ *Journal of Behavioral Decision Making* 17 (4): 297–311.
- DSM-IV-TR. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 2003. Washington: American Psychiatric Association.
- Ellis, H. (1898) 1915. *Affirmations*. Boston: Houghton Mifflin.
- Emmons, R. A. 1984. „Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality Assessment* 48 (3): 291–300.
- Freud, S. 1919. *Totem and Taboo*. London: Routledge.
- Freud, S. (1914) 1957. „On Narcissism: An Introduction.“ Pp. 73–102 in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 14. London: Hogarth Press.
- Fromm, E. 2000. *Lidské srdce*. Praha: Simon and Simon Publishers.
- Gabriel, M. T., J. W. Critelli, J. S. Ee. 1994. „Narcissistic Illusions in Self-Evaluations of Intelligence and Attractiveness.“ *Journal of Personality* 62 (1): 143–155.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Grayden, C. 1958. „The Relationship between Neurotic Hypochondriasis and Three Personality Variables: Feelings of Being Unloved, Narcissism, and Guilt Feelings.“ *Dissertation Abstracts International* 18: 2209–2210.
- Harder, D. W. 1979. „The Assessment of Ambitious-Narcissistic Character Style with Three Projective Tests: The Early Memories, T. A. T., and Rorschach.“ *Journal of Personality Assessment* 43 (1): 23–33.
- Hardin, G. 1968. „The Tragedy of the Commons.“ *Science* 162 (3859): 1243–1248.
- Hendin, H. M., J. M. Cheek. 1997. „Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcissism Scale.“ *Journal of Research in Personality* 31 (4): 588–599.
- Horneyová, K. 2000. *Neuróza a lidský růst*. Praha: Triton.
- Jordan, C. H., S. J. Spencer, M. P. Zanna, E. Hoshino-Browne, J. Correll. 2003. „Secure and Defensive High Self-Esteem.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (5): 969–978.
- Kernis, M. H., C. Sun. 1994. „Narcissism and Reactions to Interpersonal Feedback.“ *Journal of Research in Personality* 28 (1): 4–13.
- Kohut, H. 1971. *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press.
- Kohut, H. 1978–1991. *The Search for the Self. Selected Writings of Heinz Kohut: 1950–1981*. New York: International Universities Press.
- Lasch, C. 1979. *The Culture of Narcissism*. New York: Warner Books.
- Lipovetsky, G. 2003. *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor.
- Morf, C. C., F. Rhodewalt. 2001. „Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model.“ *Psychological Inquiry* 12 (4): 177–196.
- Morf, C. C., C. Weir, M. Davidov. 2000. „Narcissism and Intrinsic Motivation: The Role of Goal Congruence.“ *Journal of Experimental Social Psychology* 36 (4): 424–438.
- Näcke, P. 1899. „Die sexuellen Perversitäten in der Irrenanstalt.“ *Wiener klinischen Rundschau* (27–30).
- Paulhus, D. L. 1998. „Interpersonal and Intrapsychic Adaptiveness of Trait Self-Enhancement: A Mixed Blessing?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 74 (5): 1197–1208.
- Raskin, R., H. Terry. 1988. „A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 54 (5): 890–902.

- Rhodewalt, F. (ed.). 2008. *Personality and Social Behavior*. New York: Psychology Press.
- Rhodewalt, F., C. C. Morf. 1995. „Self and Interpersonal Correlates of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Research in Personality* 29: 1–23.
- Robins, R. W., J. S. Beer. 2001. „Positive Illusions about the Self: Short-Term Benefits and Long-term Costs.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 80 (2): 340–352.
- Rose, P., W. K. Campbell. 2004. „Greatness Feels Good: A Telic Model of Narcissism and Subjective Well-being.“ Pp. 1–15 in S. P. Shohov (ed.). *Advances in Psychology Research* (Vol. 31). Hauppauge, New York: Nova.
- Samuel, D. B., Widiger, T. A. 2008. „Convergence of Narcissism Measures From the Perspective of General Personality Functioning.“ *Assessment* 15 (3): 364–374.
- Sennett, Richard. 2002. *The Fall of Public Man*. London: Penguin.
- Tyl, Jiří. 2005. „Metamorfóza Narcise: z mytologie do psychopatologie, z psychopatologie do dějin.“ *Revue Psychoanalytická psychoterapie* 7 (1): 25–39.
- Twenge, J. M., S. Konrath, J. D. Foster, W. K. Campbell, B. J. Bushman. 2008. „Egos Inflating Over Time: A Cross-Temporal Meta-Analysis of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality* 76 (4): 875–901.
- Watson, A. 1965. *Objects and Objectivity: A Study in the Relationship between Narcissism and Intellectual Subjectivity*. Doctoral dissertation. Chicago: The University of Chicago.
- Watson, P. J., S. O. Grisham, M. V. Trotter, M. D. Biederman. 1984. „Narcissism and Empathy: Validity Evidence for the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality Assessment* 48 (3): 301–305.
- Watson, P. J., R. J. Morris, L. Miller. 1997–1998. „Narcissism and the Self as Continuum: Correlations with Assertiveness and Hypercompetitiveness.“ *Imagination, Cognition, and Personality* 17 (3): 249–259.
- Wink, P. 1991. „Two Faces of Narcissism.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 61 (4): 590–597.
- Zeigler-Hill, V. 2006. „Discrepancies Between Implicit and Explicit Self-Esteem: Implications for Narcissism and Self-Esteem Instability.“ *Journal of Personality* 74 (1): 119–144.
- .